

Лидија ТОМИЋ*

СЛИКА СВИЈЕТА У РОМАНУ „ТАМАРА” МИХАИЛА ЛАЛИЋА

Стваралачко искуство и приповједачко умијеће Михаила Лалића у последњој деценији двадесетог вијека везује се за тему рата и револуције, али у роману *Тамара* на другачији начин од оног којег познајемо у његовим ранијим романима на исту тему. Овим романом се, као и романом *Одлучан човјек*, из истог периода, завршава Лалићев романескни опус. Овај роман има значај у посебности књижевног текста и критичко-сатиричном начину приповиједања на ратне теме и послератни друштвени живот.

Радња романа везује се за ратне догађаје из 1942. године у Црној Гори, тако што се централна прича о судбини Тамаре Годачић везује за савремену причу о издаји моралних принципа револуционарне борбе. Пензионисани судија Ђураш Вукчић, много година касније, жели да утврди шта се догодило с Тамаром у вријеме рата, када се њена партизанска јединица није на вријеме повукла пред непријатељем. Разлози због којих је Тамара тада убијена нијесу били оправдани издајом за коју су је оптужили партијски руководиоци Окружног комитета. Невиност Тамаре Годачић, ћерке професора Годачића, „официра, поповог сина” жртва је злобе и пакости партијских другова. Лажи, инсинуације и обмане условиле су апсурдну смрт младе дјевојке, а оптужба за издају трагични вапај оскрнављене невиности да се у поновном суђењу открије истина и врати част њеном имену и породици. Тако се роман *Тамара* концентрише на драму људског страдања, на слабости и промашаје политичког одлучивања.

Актуализација ратних тема у роману имала је за циљ да ухвати спону зла и изневјерених вриједности револуције, који су, за дуго низ година, одредили и детерминисали пад морала у послератном времену.

* Проф. др Лидија Томић, редовни професор универзитета, Никшић

Романескна прича о партизанској активисткињи и борцу, Тамари Годачић, омогућава да се роман третира као роман лика. Ово жанровско одређење у квалификацији друштвеног романа инкорпорира ратне судбине јунака у послератни живот пензионисаног судије Ђураша Вукчића, Тамариног познаника са студија у Београду.

Михаило Лалић у роману *Тамара* сучељава стања људског пораза и патње, било да се ради о искуству из турских времена на нашим просторима, било да је ријеч о ближој „дроњавој прошлости” која „несрећно провирује, проваљује у садашњост” и отвара перспективу зла у нашој стварности.

Радња романа је широко постављена, од непосредног мјеста радње – мјеста суђења у напуштеној згради Варошког суда у Београду до топонима у Црној Гори, мјеста Урвинице, Заостра и Колашина, затвора у Подгорици и на Цетињу, до логора у Италији и Бечу. Вријеме радње је историјско и хронолошко и оно се рекапитулира и сустиче у психолошком времену ликова, у свијести и подсвијести учесника суђења. У бешчашћу „омраженој” судници води се дијалог с привиђењима, с гласовима и фигурама протеклог времена. Аутентичност позорнице и суднице остварена је живом ријечју свједока и учесника збивања, али и активном сугестијом Вукчићевих дневника и записа, новинских извјештаја, књига и цитата.

Постмодернистичка структура текста огледа се у колажу сјећања, успомена и цитата судије Вукчића из којих исијава традиционални, патријархални, амбијентални и етички поредак ратних ситуација и модерних времена. Централна слика обновљеног судског процеса рекапитулира и рефлектује дух порока и типичне ситуације неправде и срама.

Особине људских односа у старој Црној Гори су семантички конгруентне збивањима у послератним временима. Чини се да Лалић овим романом деканонизује свијетлу прошлост, односно етичке каноне чојства и јунаштва. Сазнање да је „људско братство романтичарска фантазија, као што је и једнакост шаренлажа а слобода прихватљива само као демагошки фалсификат”, условило је ауторов резигнирани раскид с *ојсјенама* и илузијама о моралу и чистоти револуционарне борбе.

Оштра рефлексија негативних појава, садржана у објективно сагледањим разлозима друштвеног пада и етичког поретка, фокусира се на мотиве *антиибрајстива*, *йсеудо – слободе*, *свјетлој епоизи*, *биолошкој дарвинизма*, *дивље цуніле*. Објективна и реалистичка слика политичке, социјалне и друштвене стварности омогућила је аутору да објасни тему људских слабости и насиља и да нагласи мистериозну везу између чистоте Тамаре Годачић и кривице секретара Окружног комитета Партије. Михаило Лалић има у виду агоналну природу зла, али и њену друштвену реалност.

Тема рата у романима *Свадба*, *Зло њрољеће*, *Лелејска јора* или *Хајка* чита се у митској, поетској и историјској равни ратних сукоба, а у роману *Тамара* аутор је више *poeta doctus*, више полемичар и критичар него приповједач. Директност и отвореност ауторове побуне против судбине невино страдале дјевојке и послератног политичког профитерства, верификује Лалићев другачији поглед на свијет. Особине Која и Мока репрезентују неки други морал од оног који персонификује Тамара Годачић. Нespoјивост њеног доживљаја револуције и њиховог егоизма условили су етички раскорак морално постојаних ликова и ликова у паду. Тамарин *Демон њобуне* садржи принципе искрене борбе, а партијски другови лажне вриједности жртвовања. Лалићев повратак темама рата и револуције у роману *Тамара* у функцији је друштвене реалности.

Док се у еволуцији Лалићевих ратних романа слиједи митска парабола кржаве свадбе, злог времена и демонских искушења порока и страсти, у роману *Тамара* се конкретизује „чудо живота”, његова ломача и чистилице, гротескни поредак *њовлашћених* и обесправљених фигура судског процеса. Особине ликова, било да се ради о починиоцима или свједоцима злочина, казују ауторову мисао да је историја кривац за трагични поредак *револуционарної најрејџка*. Резигнираност приповједача и Ђураша Вукчића друштвеном стварношћу оснажена је сировом реалношћу зла. Зло је маркирано смрћу главне јунакиње, а добро ауторовом тежњом да рекапитулира и види људско зло. Коначна судбина Тамаре Годачић доживљава катарзу у одбрани части.

Недоследност револуционарне етике и недостаци социјалистичког друштва сежу из агона самоодржања, тако да роман у контексту моралног посрнућа осликава антрополошку и социополитичку друштвену реалност.

Слике судског поступка, својом мозаичном структуром, постижу романескну реалност ликова. Амбивалентност кривице и гријеха, свједока и губитника, жртви и иследника, омогућила је аутору да ревалоризује догађаје и да објективизацијом духова и сјенки оствари гротескни поредак. У њему се налази иронија и сарказам према апсурду, због којег аутор и говори да има „довољно разлога да стварност буде одвратнија од кошмара и сулудих снова”. Лалић се у роману *Тамара* служи феноменом фантастике у функцији реалистичке мотивације ликова. Поетска реалност приче остварена је различитим идентитетом бројних ликова и обогаћена је деперсонализованим фигурама трагикомичног позорја.

Ауторов однос према необичном мартирију је трагика једног случаја, антички дубока, јер се у њој истиче значај моралног спасења. Интензитет зла омогућио је контемплацију људске помјерености и ауторово сазнање

да нема правде ни одговорности пред жртвама („узалуд су пале све те младе главе”). У теми колективне кривице крије се ауторова дужност да из моралног пораза избави част и углед страдале дјевојке.

Мозаична структура романа гради се на сложености људских судбина. Отворена сцена судског процеса слика ликове из *муџине* прошлости и њихово надреално стање у фантастичном реализму позоришта сјенки. Историја и поезија овог случаја истиче етику и фарсу људске савјести. Императив Тамаре Годачић да јој „се скине љага с имена” постаје мотив Ђурашу Вукчићу да спозна размјере зла „у тој баксузној тамници – судници”. Сукоб кривице и невиности у коначном статусу бића показује да Лалић искушава хуману издржљивост човјека. Вукчићево питање да ли ће Тамара све окупити због „таштог честољубља” потенцирано је одговором да је част *мноо* и *све* једне егзистенције. Из таквог семантичког средишта, Лалић продубљује други ток приче, семантички одређен моралном деструкцијом савременог доба. Лалићево виђење *наших ѝрилика* у односу на цивилизацијски тренутак у тренутку приповиједања у духу је с ауторовим огорчењем и резигнацијом пред сликом подаништва, користољубља, неслоге и сукоба.

Оживотворену реалност рата сугерирају стални дијалози, коментари и утисци јунака о оном што је предмет свједочења. Тотална слика судског процеса садржи кроки портрете ликова – свједока суђења. Етика једног случаја преноси се на лични план учесника суђења, при чему се, системом приче у причи, открива трагична судбина ратних времена. Подјела на позитивне и негативне јунаке губи се у теми „резонантне параноје” и дехуманизацији ликова.

Пежоративна знаковност суднице, „склоништа” и „старе кућерине” сагласна је дубини људске муке, али и људске наде за избављењем из простора кривице. Аутор слиједи идеју да се у човјечности открива смисао егзистенције, а у истини, биће правде и спасења. Док се у обновљеном поступку открива зло и његово дејство, дотле се у његовој спознаји намеће разлог приповиједања, по којем су добро и зло два дијела заточеништва и слободе.

Реконструкција прошлости у роману нијансира теме подјела и диоба у Црној Гори, однос патријархалних времена и урбане културе.

Приповједачеву реалистичку непосредност у прекору и критици, иронији и циничном подсмјеху заслужују морално сумњиве вриједности. Хераклитовска идеја супротности у роману *Тамара* слиједи метафизику зла и добра, али се овај поредак саображава трагичном исходу главне јунакиње. Приповједач не налази спокојну мисао о себи, људској судбини и свијету, осим оне која равнотежу зла и добра налази у теми вјечности. У непристајању на свијет мржње и користољубља чита се ангажована свијест

и одговорност приповједача да опомене људску злобу, профитерски дух пред изневјереним вриједностима борбе. Резигнирани тон приповиједања открива егзистенцијални страх и запитаност пред смислом постојања.

Контемплација злог времена проистиче из искуства личног и колективног пада, улоге истине и привида. Супротност узвишеног и ниског одговара односу љепоте и „кукавичје симулације храбрости”, врлине и порока, трагичног искуства и „превртљиве среће”.

Гротескни паралелизам „хваљене борбе” и „привидне побједe” захвата трагикомичну реалност заслужене и истинске слободе у антагонизму политичке моћи и идеалног друштва. Лалић познаје социјалистичку стварност двадесетог вијека и морална посрнућа идеологија и друштвених заблуда.

Слика људске недовољности превазилази се моралним преокретом гријеха у људско спасење. Она је дио ауторовог погледа на свијет („гадно је знати такве ствари, а ћутати”) и поетски одговор на комплекс негативних особина егзистенције. У теми зла и пролазности, не налази се суштина егзистенције. Она је у искуству времена, у природи човјека и свијета, у идеји вјечности и знаковности правде, добра и истине. Када њих не би било, казује се у роману, људски род би „лутао као јато ждралова у магли”. Приповједач вјерује да је човјек „унапријед осуђен” и за своје „чињење” и „нечињење”. Тим ставом писац верификује тему апсурда и кафкијанску ситуацију кривице и одбране од зла.

Роман *Тамара* се чита у онтолошком значењу времена које „мијеси свјетове, бића и судбине”, у традицији ратних тема и злом одређених „људских спорова, сукоба и напора”. Фикција Тамариног случаја омогућила је Михаилу Лалићу да ревалоризује догматски схваћену историју револуционарних подвига. У роману се огледа веза моралне правде и револуционарних грешака, без којих би визија рата, у Лалићевом књижевном опусу, у цјелини била непотпуна.

Lidija TOMIĆ

IMAGE OF THE WORLD IN THE NOVEL „TAMARA” BY MIHAILO LALIĆ

Summary

Mihailo Lalic published his novel *Tamara* in the last decade of the 20th century. In this novel, Lalic adopts a critical approach to the themes of the 1941-1945 war and the revolution in the old Kingdom of Yugoslavia and re-evaluates the dogmatically rigid history of the war

and revolution, which adds to his literary importance. Using irony, satire and parody in the course of narration, he decanonises both the cult war themes and the postwar social life in the country formed after the revolution. The author deals with these war themes with a view to capturing the link between the betrayed values of the revolution and the decline in the moral values in the postwar period in Yugoslavia.

Typologically, the novel is polyvalent, as it can be treated as both a character-based and a social novel. The mosaic structure of the novel is built around the central scene of a court trial in the fantastic realism of a theatre of shadows.